

Др Бојан Ђорђевић, ван. проф. ¹

Универзитет у Београду²

Филолошки факултет

<https://doi.org/10.18485/biblioinfo.2017.ch6>
930.2:82

КЊИЖЕВНОИСТОРИЈСКИ ПОТЕНЦИЈАЛ МЕМОАРСКЕ ГРАЂЕ

Сажетак

У раду се најпре указује на разнородност мемоарске грађе са архивистичког становишта (усмени извори /тзв. oral history/, мемоари, мемоарски записи, дневници). Потом се говори о модалитетима прикупљања и вредновања такве грађе, а онда се на основу примера мемоарске грађе о Владану Десници и Јовану Дучићу сачињених или прикупљених од стране људи који су их познавали, али нису били књижевници, указује на потребу критичког упоређивања такве мемоарске грађе са архивским изворима или са другим мемоарским изворима, ради верификовања чињеница садржаних у сећањима.

Кључне речи: мемоарска грађа, књижевна историја, критика извора, сећање, верификација чињеница.

1.

Са документалистичког становишта мемоарску грађу чине сва сећања – усмена и писана, циљано сакупљана (интервјуима са тзв. ауторима сећања, као и прикупљањем писаних сећања) или прибављена као већ сачињена од аутора. Дакле, ову грађу чине снимљена усмена сећања (која спадају у домен тзв. oral history), писани мемоарски записи, целовити мемоари, посебна сећања на појединце, као и дневници и дневничке белешке. Оваква мемоарска

1 Филолошки факултет, Студентски трг 3, 11000 Београд
nalesko1965@gmail.com

2 Назив пројекта: Српска књижевност у европском културном простору.
Евиденциони број пројекта: 178008.

грађа чини саставни део архивске грађе, не само у архивима, већ и у библиотекама. Та грађа незаобилазан је – и прворазредан – извор и за књижевну историју. Но, поред мемоарске грађе самих књижевника (која се обично има на уму када говоримо о таквој грађи, и која, у великом броју случајева, бива објављена у виду мемоара или дневника), не мање је значајна мемоарска грађа њихових савременика – културних радника, политичара, уметника, публициста, и других. Ова грађа још увек није како треба пописана, систематизирана и на прави начин верификована као књижевноисторијски извор. Наравно, ради се и о препрекама, или боље рећи тешкоћама, које проистичу из природе такве грађе и правних норми везаних за њу. Мемоари и дневници, рецимо, спадају у тзв. приватну архивску грађу, конвенционалног карактера, и у многим случајевима није регулисано право аутора грађе (ако је још жив), ималаца грађе (врло често ауторових наследника), као и самих архива или библиотека, и то у свим сегментима – чувања, права на увид у грађу, права на коришћење грађе од стране истраживача, права на објављивање грађе (у целисти или у деловима) и, последично, могућих ауторских права.³ Ова питања постају још важнија када је у питању дигитализација такве грађе, па се онда указује дилема у коју сврху се мемоарска грађа дигитализује, тј. каква су права архива или библиотека у том процесу. Да ли се, од стране аутора сећања или његових наследника, архивима и библиотекама дозвољава да такву грађу дигитализују само ради заштите, или и ради лакше доступности јавности, тј. истраживачима? До које мере се може ићи у изради научног апарата (консолидацији информација, индексирању, објашњењима, и слично)? А ако се и сви ови услови испуне, каква су уопште права аутора сећања или онога ко је та сећања даровао или продао архиву или библиотеци у процесу коришћења грађе, и евентуалној заштити приватности?⁴

Но, чак и ако смо сагласни када је реч о потреби дигитализовања, или чак и публиковања мемоарске грађе, остаје питање смемо ли, приликом тих процеса, нарушити целину и компактност овакве грађе, тј. смемо ли такву грађу дигитализовати и потом репродуковати у деловима. Такође, шта би било оправдање за такав поступак – чување приватности самога аутора сећања и

3 О овим проблемима у суседној Хрватској видети: Hedbeli, 2001: 99-100.

4 О овоме више: Vanni, 2002: 11-13.

оних о којима он у сећањима сведочи; неважност одређених делова за ширу јавност и научне истраживаче; нетачност/неверификованост података који се у мемоарској грађи износе, а која може бити последица разних околности (временске удаљености од догађаја о којима се сведочи, непажње, или чак хотимичног искривљавања чињеница)? Потребно је, дакле, промишљати о тзв. „потребним и непотребним елементима информација“ (Svenonijus, 2007: 111). На овом нивоу треба се поново запитати о томе шта је (или ко је) индикатор информација садржаних у мемоарској грађи. Да ли је она настала као плод захтева одређеној особи да пружи информације о људима и догађајима из свог живота (што је, наравно, увек случај када је реч о усменим сведочењима из домена *oral history*, али понекад и о мемоарским записима и белешкама) или је сам аутор сећања својевољно пружио информације, било забележене током или непосредно после одређених догађаја (дневници и дневнички записи), било краће или дуже време после тога (мемоари)? У првом случају говоримо о јасном и недвосмисленом индикатору информационог мемоарског записа у лику тзв. интервјуера, и тада се постављају и друга питања – вештина интервјуера, његово образовање, смисао за комуникацију, коначни циљ разговора. У другом случају, аутор сећања је и индикатор информационог записа, што, опет, представља специфичност која се мора узети у обзир приликом каснијег рада (истраживачког и сваког другог) са таквом мемоарском грађом.

Све ове парадигме доводе до некад оправданог, а много чешће неоправданог и претераног опреза у приступу мемоарској грађи као историјском, а у нашем случају књижевноисторијском извору, и од стране архивиста, и од стране истраживача:

Архивисти и традиционални историчари показују одређену дозу уздржаности када је реч о усменим документима. (Аџић, 2003: 49)

А ми бисмо додали, и када је реч о писаним сведочењима, тј. мемоарским записима, мемоарима и дневницима.

2.

Онај опрез који се показује када је у питању мемоарска грађа добијена усменим сведочењем у процесу тзв. *oral history* важи и када

су у питању други видови мемоарске грађе. У оба случаја аутор сећања је очевидац, тј. својеврсни сведок не само догађаја, него и времена о коме говори или пише (Cvijović Javorina, 2012: 441), па се у обзир мора узети временска дистанца, те је свако такво сведочење „траг“, тј. део културе сећања (памћења). Често се, онда, таква сећања перципирају као недовољно (делимично) поуздана (Brkljačić, Prlenda, 2006: 11). Свако сећање је, наиме, селективно, али и фрагментарно. Осим тога, оно стоји у корелацији са сећањима других савременика. Због тога се мемоарска сећања морају проверавати на основу других извора:

Kao što se i kod rada s arhivskim dokumentima mora provoditi kritika izvora, tako se ni svako sjećanje ne može bez provjere uzeti kao jedina istinita verzija događaja... Nijedan podatak bilo koje vrste ne smije se uzimati bez zadržke i mora se provjeriti u odnosu na druge izvore. (Cvijović Javorina, 2012: 447)

Као потврду томе можемо навести недоумице око једног сведочења везаног за Владана Десницу. Ради се о доскора неразјашњеном амбивалентном односу Владана Деснице као шефа Правне службе Министарства финансија Народне Републике Хрватске и њему надређене хрватске министарке финансија, познате револуционарке Анке Берус. Ивана Цвијовић Јаворина дошла је до усменог сведочења (које је било у складу са дотадашњим нагађањима) да је Десница био у лошим односима са Анком Берус. То је сећање Десничиног брата од стрица, Стојана Деснице:

Znam da se nisu podnosili; ona je bila ministrica, on šef Pravne službe, i gledali su se malo ovako... (Cvijović Javorina, 2012a: 261)

Ивана Цвијовић Јаворина с правом је била опрезна коментаришући ово сведочанство. Не спорећи да је Стојан Десница био уверен да је прича о сукобу Владана Деснице и Анке Берус тачна, она је исказала резерву, с обзиром да ту причу није могла да потврди нити упоредним сведочанствима других чланова породице, а нити писаним документима, који несумњиво имају предност над књижевним текстовима и мемоарском грађом. (Cvijović Javorina, 2012a: 262). Ипак, каснија истраживања, на основу доступне архив-

ске грађе, недвосмислено су потврдила да је Владан Десница 1936. године, као јавни правобранилац у Сплиту, био уплетен, по службеној дужности, у истрагу поводом тортуре полицијских власти над ухапшеним комунистима, међу којима је била и Анка Берус. Документи су даље показали да је Анка Берус после Другог светског рата, као висока функционерка, имала увид у све списе о свом случају и да је могла да сагледа и улогу Владана Деснице. А како је Десница те 1936. године, после истраге, тврдио да „нечовечног поступања“ полиције није било, то је био разлог да Анка Берус, касније, као његов претпостављени, заузме непријатељски став према њему. (Đorđević, 2015. 89-93) Ово је пример провере мемоарских сведочења или записа истраживањем архивске грађе. Таквим компаративним методом отклањају се евентуалне сумње у објективност онога ко сведочи, проверавају сви елементи његовог исказа, и самерава се објективни значај који такво сведочење има. У наведеном случају архивска грађа у потпуности је потврдила податке добијене методом тзв. oral history, у овом случају из блиских, породичних извора.

3.

Други начин верификовања чињеница или тврдњи из мемоарске грађе јесте поређење са мемоарском грађом друге провенијенције, тј. поређење више извора сећања. У том случају треба испунити два услова која доприносе уверљивости. Прво, аутори сећања треба да буду сличних занимања и у принципу истог нивоа односа према личности или догађају о којима причају или пишу. И друго, временска дистанца према догађајима о којима се сведочи требало би да буде слична. У том случају треба се фокусирати на подударне тврдње из мемоарских казивања. Степен подударности говори нам о поузданости и истинитости сећања, па чак и када су у питању не само чињенице, већ и утисци о неком догађају или личности.

Добар пример су два сећања на Јована Дучића. Оба аутора су били дипломате, политичари и публицисти. Један је Драгољуб С. Илић, члан Радикалне странке до Првог светског рата, а после тог рата члан Републиканске странке Јаше Продановића, који је уочи Првог светског рата и током њега (све док, због своје везе са црнорукцима,

није пао у немилост) био посланик у Атини. Из тога доба сећа се Дучића који је био чиновник у истом посланству (сећање Драгољуба С. Илића чува се, заједно са мноштвом других његових мемоарских записа, у Архиву Србије, у Илићевом личном фонду). Други аутор сећања је Милан Јовановић Стоимировић, такође члан Радикалне странке, а потом Југословенске радикалне заједнице, близак Милану Стојадиновићу, који се сећа Дучића из времена између два светска рата (ово сећање, заједно са другим мемоарским и дневничким записима Милана Јовановића Стоимировића, чува се у његовом личном фонду у Рукописном одељењу Матице српске; објављено је у књизи *Портрети према живим моделима*). Оба аутора сећања нису били блиски Дучићеви пријатељи, већ добри познаници који су се са њим сретали и сарађивали (Драгољуб С. Илић као Дучићев надређени у посланству, а Милан Јовановић Стоимировић као директор државне новинске агенције „Авала“ и начелник Публицистичког одељења Министарског савета Краљевине Југославије). И време из кога потичу њихови записи такође је приближно исто. Јовановић Стоимировић је своја сећања на Дучића датирао мартом 1956. године, а Драгољуб С. Илић своја 10. мартом 1963. године – дакле оба прилично удаљена од времена о коме говоре. Но, њихово виђење Дучића, и као песника, и као чиновника, а највише као човека са одређеним, не баш похвалним, карактерним особинама (лењост у служби, неодговорност, сујета, дендизам, снисходљивост према надређенима а осорност према онима испод себе, и друго), у више елемената се готово у потпуности подудара, што се може показати неколиким паралелним цитатима.

1) Крио је своје године... (Илић: АС, ДИ-8)

Формално је био несрећан, кад би се повео говор о годинама. (Јовановић Стоимировић, 1998: 135)

2) Он /Дучић; прим. Б. Ђ./ ми је без устручавања одговорио: „Не трошим се ја са женама колико изгледа. Мени је жена екстаза, мој кошмар. Она је мени потребна за мој песнички заност, ентузијазам. Ја без жене не могу да живим, да постојим, али са женом немам много физичких контаката“. (Илић: АС, ДИ-8)

Крио је своје везе са женама, а ја не знам које су то жене са којима се он волео; у сваком случају, он није ни имао неке дубље и дуготрајне љубави са женама од реда. (Јовановић Стоимировић, 1998: 135).

3) Иначе, он ником ништа није признавао, све је омаловажавао, све багателисао. Себе је узимао као мерило свему: изнад њега није било никога. Све што је српски народ дао, бар у новије време, то је био он. /Илић: АС, ДИ-8)

Понекад, он је био и неиздржљиво сујетан, а то је ружно деловало, нарочито кад би употребљавао у говору фразе као: „Ја сам највећи српски песник“, и тако слично. (Јовановић Стоимировић, 1998: 135)

4) Дучић је у питањима новца био врло осетљив. Иако је између чиновника, после посланика, имао највећу плату, увек је кубурио с парама. Узајмљивао је у току месеца од свију нас... Али своју је плату трошио само на себе. Не сећам се да је коме шта дао. (Илић: АС, ДИ-8)

Био је прилично велики шкртац. (Јовановић Стоимировић, 1998: 136)

5) Дучић је био у стању и да се удвара, да покушава да се додвори моћнима. Утркивао се у Атини да оде до краља Петра... па после да гласно прича, како је он, краљ, прави политички мудрац, и да свака његова реч пада као кап олова у воду, и да је све што мисли и каже оличена мудрост. (Илић: АС, ДИ-8)

Дучић се добро чувао да не каже никад ништа рђаво о људима од којих му је зависио ма какав лични, па и најмањи интерес. Он је имао фини нос да осети одакле му може доћи нека опасност, па је чинио све да је унапред парира ласком. (Јовановић Стоимировић, 1998: 134)

Треба, међутим, водити рачуна да понекад два аутора сећања, чак и ако суде о некоме или нечему опречно, могу доћи до сличних закључака. Тако је Драгољуб С. Илић замерао Дучићу на недостатку широке начитаности, што је приписивао његовој лењости и површности:

Стога је он мало читао, и то овлаш, и сви његови написи, сјајни и блистави у стилу и изразу, одају ту његову слабост – површност. (Илић: АС, ДИ-8)

Милан Јовановић Стоимировић, пак, управо је сматрао да Дучић превише чита, и да се у његовим стиховима види сувише разнородних утицаја других књижевника, те му је замерао недостатак изворне инспирације:

Ја мислим да је он врло много радио, то јест да је много читао и да је страшно много радио на дотеривању својих списа, јер он није могао да пише брзо, под инспирацијом. (Јовановић Стоимировић, 1998: 136)

Но, ово је пример како две у суштини сасвим супротне премисе могу довести до истог закључка. Наиме, иако је Илић мислио да Дучић мало чита и слабо ради на својим стиховима, а Јовановић Стоимировић да Дучић много чита и пуно дотерује стихове – обојица су сложни у закључку да Дучићева поезија има много слабости (нарочито она писана у младости) и да његово место у нашој књижевној историји није онако високо како је мислио он, а и многи књижевни критичари.

Наравно, постоје још многи други модалитети за испитивање вредности чињеница похрањених у мемоарској грађи, али и ово је довољно да се покаже да приликом истраживања такве грађе мора бити дозе опрезности, али и да такву грађу не смемо одбацити као израз субјективности или некритичности аутора сећања. Такође, наведени примери показују како тек предстоји велики посао ишчитавања и научне валоризације мемоарске грађе о српским књижевницима која је проистекла не од самих књижевника, већ из пера оних особа које су имале прилику да са тим писцима другују, буду у пословним или каквим другим везама. Тако се ова мемоарска грађа указује као прворазредан књижевноисторијски и културноисторијски извор.

ИЗВОРИ

Архив Србије (АС). Лични фонд Драгољуба С. Илића (ДИ).
 Јовановић Стоимировић, Милан (1998). *Портрети према живим моделима* /прир.
 С. Трећаков и В. Шовљански/. Нови Сад : Матица српска.

ЛИТЕРАТУРА

- Ацић, Светлана (2003). „Архивистика и усмени извори“. *Архив*, IV, 1-2; pp. 48-52.
- Brkljačić, Maja; Prlenda, Sandra /prir./ (2006). *Kultura pamćenja i historija*. Zagreb : Golden-marketing : Tehnička knjiga.
- Cvijović Javorina, Ivana (2012). „Oralna historija: problemi, mogućnosti i primjena među povjesničarima“. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 44, 1; pp. 439-450.
- Cvijović Javorina, Ivana (2012a). „Obiteljska sjećanja na ratne dane Vladana Desnice“. *Intelektualci i rat 1939-1947: zbornik radova s Desničinih susreta 2011* /ur. D. Roksandić, I. Cvijović Javorina/. Zagreb : Filozofski fakultet u Zagrebu : Plejada; pp. 255-266.
- Đorđević, Bojan (2015). „Govor književnog lika i govor dokumenta: jedna epizoda iz *Proljeća Ivana Galeba*“. *Vladan Desnica i Split 1920-1945: zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2014* /ur. D. Roksandić, I. Cvijović Javorina/. Zagreb : FF Press; pp. 87-97.
- Heđbeli, Živana (2001). „Privatno arhivsko gradivo“. *Arhivski vjesnik*, 44, pp. 93-101.
- Svenonijus, Ilejn (2007). *Intelektualna osnova organizovanja informacija*. Beograd : CLIO.
- Vanni, Robert J. (2002). „Deeds of Gift: Caressing the Hand That Feeds“. *Libraries, Museums and Archives: Legal Issues and Ethical Challenges in the New Information Era* /ed. T. A. Lipinski/. Lanham : London : The Scarecrow Press; pp. 1-29.

Bojan Đorđević

MEMOIRS AS A SOURCE OF LITERARY HISTORY

Summary

The paper shows the diversity of the memoirs from an archival point of view (memoirs, memories, diaries, interviews, oral material). The next section talks about the modalities of processing and analysis of materials. Finally, there are examples, with an emphasis on the memoirs of people who were not writers, but they were their contemporaries.

Keywords: archival, memoirs, diaries, interviews, literary history.